

SAMAR YAZBEK

*De
blauwe pen*

‘Deze poëtische geschiedenis brengt het verwoeste Syrië tot leven.’ – Désanne van Brederode

‘Iedere zin gloeit als een kleine ster aan een rokende, verduisterde, zwijgende hemel: de blauwe pen als gids. Het reisdoel, misschien: een begrip van menselijkheid, zoals alleen de literaire verbeelding dit kan schenken.

Bijna per ongeluk.’

— DÉSANNE VAN BREDERODE

Rima zwijgt. Ze hoort haar eigen stem alleen wanneer ze huilt of schreeuwt omdat ze bang is of pijn heeft. Mensen zeggen dat ze gek is. Maar ze is niet gek. Juist om haar heen is de waanzin losgebarsten.

Als ze op een dag met de bus een checkpoint in Damascus passeert, opent een soldaat het vuur en wordt haar moeder gedood. Zwaargewond wordt Rima naar Ghouta gebracht, een door Assads soldaten belegerde enclave in de buurt van Damascus. Daar, in die hel op aarde, vindt ze papier en een blauwe pen en schrijft Rima haar verhaal.

Door de poëtische manier waarop Rima over de gruwelen van de oorlog schrijft, toont Samar Yazbek ons op uiterst indringende wijze het leed van de Syrische bevolking.

‘Een aangrijpende roman over de kracht van het leven, van literatuur en kunst en van een blik die de horizon probeert te verruimen.’ — *Livres Hebdo*

Samar Yazbek (1970) is geboren in Jableh, Syrië en studeerde literatuurwetenschap. Ze ontving diverse onderscheidingen, waaronder de Oxfam Novib PEN Award en de Best Foreign Book Award. *De blauwe pen* is in 15 talen verschenen en stond op de shortlist van de Prix Femina.

OXFAM Novib

SAMAR YAZBEK

De blauwe pen

Vertaald uit het Frans door Martine Woudt

UITGEVERIJ ORLANDO | OXFAM NOVIB

© 2017 Samar Yazbek, *Al macha'a*

Oorspronkelijke titel *Al macha'a*

Oorspronkelijke uitgever Dar al adab, Beiroet, Libanon

This book is published by arrangement with Raya

Agency for Arabic Literature, France, and Literary

Agency Wandel Cruse, France

© 2019 Nederlandse vertaling Uitgeverij Orlando bv,

Amsterdam en Martine Woudt

Vertaald uit het Frans door Martine Woudt, onder

redactie van Hassnae Bouazza (vertaald uit het – Syrisch –

Arabisch in het Frans door Khaled Osman)

Omslagontwerp Joyce Zethof

© Omslagbeeld iStockphoto/Charlotte Rowley

© Foto auteur Richard Sammour

Uitgave in samenwerking met Oxfam Novib

Zetwerk Pre Press Media Groep, Zeist

ISBN 9789493081185

NUR 302

www.uitgeverijorlando.nl

IK WEET NIET OF JIJ DEZELFDE VOORLIEFDE VOOR DE textuur van papier hebt als ik, of dezelfde gewoonte om het vel te strelen. Ik vermoed dat het je niet kan schelen wat ik voel wanneer ik na het schrijven met mijn vingers over de regels strijk.

Desalniettemin wil ik je graag deelgenoot maken van een gedachte die net bij me opkwam: als ik de talloze blaadjes papier die hier overal in kartonnen dozen liggen bij elkaar zou doen, zouden het er genoeg zijn om een papieren vliegtuig te bouwen met de afmetingen van het vliegtuig – het echte nu – dat op dit moment boven me in de lucht cirkelt. Ga vooral niet denken dat wat er in mijn hoofd opkomt van belang is voor anderen dan ik. Alles wat ik je hier schrijf, kan van het ene op het andere moment verdwijnen, en zelfs wanneer het je vergund zou zijn het te lezen, dan zou dat door een nogal vreemd toeval komen, net zo vreemd als ikzelf ben vergeleken met de rest van de mensen.

Ik ben namelijk al sinds mijn geboorte behept met een vreemde tic: ik kan niet stoppen met lopen. Ik ben nog niet op de been of ik ben al meteen aan de wandel, en ik loop steeds maar door over een weg waarvan de horizon me eindeloos ver lijkt. Ik ga vooruit, meegevoerd door mijn stappen; ik doe niets anders dan ze volgen om bij ze te blijven.

Ik begrijp niet hoe iets dergelijks heeft kunnen gebeuren. Aan jou vraagt niemand om het te begrijpen, dit is

waar ik aan gewend ben, het doet er niet toe of jij het begrijpt.

De methode is als volgt – probeer maar, en je zult zien dat het een doeltreffende manier is om het lawaai van het vliegtuig niet meer te horen.

Pak eerst een vel papier van de stapel – doe het voorzichtig, om te voorkomen dat de andere wegwaaien. Doe het alsof je zachtjes een slagader van je hart aanraakt.

Leg het vel papier vervolgens op een harde ondergrond. Zo doe ik het ook met koffie, als ik die in het kopje heb geschonken en ik het dienblad op het bureau wil zetten.

In mijn hand heb ik de blauwe pen die ik tussen mijn rommeltjes heb gevonden. Ik begin dus nu meteen, terwijl jij je er pas aan zult zetten wanneer het afschuwelijke lawaai zich heeft laten horen. Dan moet je niet stoppen met lezen, behalve als je bijna flauwvalt van vermoeidheid. Ik bedoel echt vermoeidheid en niet de angst voor het vliegtuig. Want mocht het feit dat ik de blauwe pen pak en hem gebruik om de woorden op de witte bladzijde te laten dansen niet tot het verwachte resultaat leiden, dan komt dat doordat mijn methode heeft gefaald: het zal betekenen dat het witte papier niet van jou houdt en dat het lawaai van het vliegtuig niet zal stoppen.

Ik weet niet hoe jij eruit zult zien, en toch heb ik het voorgevoel dat je mijn woorden zult lezen. Op dit moment laat het je koud wat ik tegen je zeg, omdat je nog geen identiteit hebt. Erger je niet aan mijn vele herhalingen, dat komt doordat ik niet zoals de meeste kinderen op school heb gezeten. Ik heb daarentegen wel alle boeken

gelezen die ik te pakken kon krijgen, ook al leerde ik meestal de inhoud ervan uit mijn hoofd zonder de betekenis te begrijpen. Sett Souad schoot altijd in de lach wanneer ze me op die manier dikke boeken zag open slaan, met name kunstgeschiedenisboeken, en me daarin zag duiken.

Denk vooral niet dat mijn toestand me beangstigt. Ik geloof alleen dat mijn komst op de wereld het gevolg is geweest van een onbezonnen streek, zo'n streek waarvan ik vermoed dat God die zo nu en dan uithaalt, ook al heeft Hij daar waarschijnlijk Zijn dringende redenen voor. Zoals ik al zei – ik voel me toch verplicht je er voortdurend aan te herinneren – bevinden mijn hersenen zich aan de onderkant van mijn lichaam en kan ik die irritante bewegingsdrang van mijn voeten niet onderdrukken.

Ik had een droom, namelijk dat ze me steeds maar lieten lopen totdat ik het bewustzijn verloor! Ik had het best leuk gevonden dat te kunnen uitproberen, om te weten waar mijn stappen me naartoe zouden leiden.

Volgens de verhalen van mijn moeder ontdekten ze al vroeg die afwijking dat ik, zo gauw ik op de been ben, door een onweerstaanbare kracht word voortgedreven. Ik weet het, het klinkt op z'n minst raar, maar je moet me geloven. Eerst dachten ze dat ik een verstandelijke beperking had, maar de artsen toonden aan dat mijn hersenen normaal werkten. Mijn moeder wilde niet dat ik in een psychiatrisch ziekenhuis werd gestopt – het ziekenhuis dat iedereen 'het gekkenhuis' noemt.

De mensen zijn bang voor me, maar dat deert me niet, want ik heb er altijd een hekel aan gehad om met de bui-

tenwereld om te gaan, en ik heb er nooit de zin van ingezien om dat weerspannige orgaan te bewegen dat in mijn mond zit en dat ze 'tong' noemen.

Uiteindelijk snapte ik dat ik nooit zou stoppen met lopen, iets wat me niet van meet af aan duidelijk was. Ik kan namelijk niet zo helder denken: ik herinner me niet meer wanneer ik heb geleerd wat kleuren zijn, en ook niet wanneer ik ontdekte dat ik een kleine neus had, en lippen die volgens mijn moeder aan een pistachenoot doen denken. Net zomin als ik nog weet vanaf welk moment ik werd vastgebonden.

Mijn moeder had de gewoonte aangenomen om, als we samen de deur uitgingen, mijn hand met een stevige sjaal of een koord van textiel aan de hare vast te maken. Wanneer ze wegging om te gaan werken, moest ze me daarentegen met een touw vastbinden, ook al maakte dat haar aan het huilen. Ze bleef dat zo doen tot de dag waarop ze definitief verdween. Ja, ik zal je vertellen hoe ze me vastbond.

Ik weet nog wanneer we voor het eerst merkten dat mijn hoofd in mijn voeten zat. Ik was vier en ging met mijn moeder mee naar haar werk – de school waar ze een baantje had als schoonmaakster. Ik bleef vastgebonden in de ruimte die voor het schoonmaakpersoneel was bestemd: mijn moeder moest de wc's en de klaslokalen schoonmaken, en ook koffie en thee zetten voor het administratiepersoneel en de leraren.

De school stond in het centrum van Damascus, en om terug te gaan naar waar wij woonden, in het Jaramanahkamp ten zuiden van de stad – wat zou ik het leuk vinden

om je die plek te laten zien! – moesten we achtereenvolgens twee bussen nemen.

Dat was hoe we ontdekten dat ik bewegingsdrang had. Die dag was mijn moeder de kastjes in de personeelsruimte weer aan het dichtdoen. Kort nadat ze me had losgemaakt, strekte ze haar hand uit naar de mijne om die aan haar pols vast te knopen, en gaf toen een hik van verbazing. Een paar tellen, waarin zij haar hoofddoek goed deed en even buiten de ruimte was, waren genoeg geweest om mijn voeten in beweging te laten komen.

Wat deed ik, toen ik de ruimte eenmaal uit was en voor het ijzeren schoolhek terecht kwam? Ik zou het niet kunnen zeggen, maar mijn moeder had me nog niet losgemaakt of ik voelde vleugels onder mijn tenen groeien en begaf me naar de straat. Een paar minuten bevond ik me in een wereld die volkomen nieuw voor me was. Toch hoefde ik niet te huilen. Ik gehoorzaamde heel gewillig aan de roep van mijn voeten. Je moet me geloven als ik zeg dat ik een kaarsrechte lijn volgde toen ik over het trottoir liep, zonder me bewust te zijn van wat er om me heen gebeurde.

Ik liep zo door totdat er uiteindelijk voorbijgangers om me heen dromden en me optilden, zonder dat mijn voeten ophielden met bewegen. Ik schreeuwde niet. Ze vroegen hoe ik heette en met wie ik daar was. Op dat moment verloor ik mijn spraak, of in elk geval heb ik die indruk gekregen, want ik herinner me mijn stem niet meer, ik ken alleen de melodie die uit me komt wanneer ik de Koran reciteer.

Ik bekeek de mensen die in een kring om me heen

stonden, met hun mond wijd open als gaten die in een muur waren uitgehakt.

Je moet ook weten dat ik niet besepte hoeveel tijd er was verstreken voordat ik mijn moeder eindelijk voor me zag staan – ze nam me jammerend en snikkend in haar armen. Ik was heel klein, de mensen dachten dat ik nauwelijks drie was. Ze drukte me tegen zich aan en begon toen te rennen om me ver weg te brengen.

We zijn nooit meer op het incident teruggekomen, en ze heeft er niet op aangedrongen om me, goedschiks of kwaadschiks, aan het praten te krijgen. Toch gingen we de vier daaropvolgende jaren heel vaak naar de dokter. Ze probeerde wanhopig te begrijpen wat er met me aan de hand was: sinds het incident had ik definitief elk spraakvermogen verloren, en zelf hoorde ik mijn stem niet meer, behalve op de momenten dat ik de Koran reciteerde. Maar dat is een ander verhaal, dat vertel ik je later.

Denk vooral niet dat je een roman aan het lezen bent. Nee, wat ik schrijf is de zuivere realiteit, en de reden dat ik schrijf is dat ik zelf wil proberen te begrijpen wat er is gebeurd.

Ons leven werd weer normaal, ik begon weer met mijn moeder mee te gaan naar haar werk, dicht tegen haar aan. Het verschil was dat ik de dag nu mocht doorbrengen in het kantoor van de bibliothecaresse van de school. Mijn moeder werd daar erg gewaardeerd en iedereen bood zich als vrijwilliger aan om haar te helpen. Ze wekte namelijk de indruk zwak te zijn, alsof er iets in haar was gebroken, ook al bleef dat binnen in haarzelf verborgen. En bovendien was ze knap, ondanks een klein gebrek: ze had een

lichte snor boven haar lip. Mijn moeder was verlegen en deed haar mond nauwelijks open. Ze liep met gebogen hoofd, zodanig dat ik de bochel die haar rug misvormde kon zien groeien en groter zag worden naarmate de jaren verstreken.

Ze was een extreem zachtaardige, vriendelijke vrouw, zelfs zodanig dat ze ergernis wekte. Ik heb trouwens heel wat keren mijn best gedaan om haar te irriteren, alleen maar om haar te laten schreeuwen en haar ogen vuur te zien schieten, maar meestal bleven mijn pogingen vergeefs.

Kon je je maar voorstellen hoe het is om een dochter zoals ik te hebben, dan zou je zien hoe gek dat je kan maken!

Mijn moeder heeft me nooit verteld waarheen mijn vader was verdwenen. Op een dag zei ze dat hij op reis was gegaan, en daarna praatte ze helemaal niet meer over hem. De verdwijning vond plaats in hetzelfde jaar als waarin ze ontdekte dat ik niet ophield met lopen, en ook dat ik nooit meer zou praten.

Het feit dat ik in de schoolbibliotheek belandde, veranderde mijn leven ingrijpend. Ik verbleef daar vanaf mijn vijfde, nog voordat ik de letters van het alfabet kon tekenen. Ik hield niet op met lopen en draaide de hele tijd rondjes in de ruimte, zonder de bibliothecaresse uit het oog te verliezen. Ze heette Sett Souad en bekommerde zich meer om me dan wie dan ook ooit in de loop van mijn leven heeft gedaan. Ze had namelijk zelf een speciale levensloop – ook dat zal ik je vertellen. Ik heb een enorme hoeveelheid verhalen achter de hand, die je kunt leren kennen als het me vergund wordt in leven te blijven.

Maar het belangrijkste is nu dat ik je vertel hoe mijn moeder is verdwenen.

Toen ik in de puberteit kwam en voor het eerst ongesteld werd, besloot mijn moeder dat ik thuis moest blijven om mijn eer te bewaren, ook omdat ik een broer had, van twee jaar ouder dan ik. Ik bedekte mijn haar met een gekleurde doek, die ik in de vorm van een bloem boven op mijn hoofd knoopte; daar moest ik om lachen, het maakte me vrolijk. Mijn moeder nam de gewoonte aan om me aan het enige bed in onze kamer vast te binden voordat ze naar haar werk ging. In de zomermaanden bleef ze thuis, bij mij.

Op die bewuste dag van haar verdwijning wist ik niet meer hoe ik het had: sinds een tijdje gebeurde alles alsof het leven ons bij de staart had gegrepen en alle kanten op slingerde. Ik hoorde opeens het lawaai dat de overvliegende vliegtuigen maakten, constateerde dat onze burens verdwenen en zag dat mensen in uniform of in burger de huizen binnenvielen – dat noemden ze ‘veiligheidsbrigades’. Ik keek toe zonder het te begrijpen. Mijn broer studeerde aan de universiteit, mijn moeder en ik zagen hem niet zo vaak.

Ons onderkomen bestond uit één kamer, waarin zich ook de keuken en de wc bevonden. We wasten ons in de keuken. Mijn moeder gedroeg zich de hele tijd alsof ze in de gaten werd gehouden. Ik werd sinds mijn geboorte door mijn voeten geleid, en ik was mijn tong verloren. Wat mijn broer betrof, die had me altijd al kwaad geleken, maar zijn irritatie leek de afgelopen maanden een graadje erger te zijn geworden.

Wanneer hij op tv hoorde praten over ‘die plunderende en moordende bendes’, riep hij: ‘Stelletje leugenaars!’ Mijn moeder begon dan radeloos tegen hem te schreeuwen en te smeken dat hij zijn mond hield.

Mijn bed was mooi, ik sliep er samen met mijn moeder in. Zolang ik me kan herinneren leefde ik in een van de hoeken ervan. In het kistje eronder stopte ik de boeken die ik in de bibliotheek had gevonden, en ook mijn koran in zijn luxe uitgave met verguldsels, waarvan ik de hele inhoud uit mijn hoofd kende.

Ik was eraan gewend geraakt zo te leven. Met het touw waarmee mijn moeder me aan het bed bond kon ik me door de hele kamer bewegen, ik kon bij het raam komen en zelfs een beetje naar buiten hangen. Wanneer ze het huis verlieten, deden ze de deur op slot. Omdat ik een hekel had aan de schuimrubber matrasjes en de jute tapijten die op de grond lagen, bracht ik liever al mijn tijd op het bed door.

Dat vormde mijn hele wereld; ik hield het schoon en ruimde het meerdere keren per dag op. Het laken waste ik zelf met de hand. Behalve de twee hoofdkussens was er een klein driehoekig kussentje, met rode, geborduurd bloemen op een groene ondergrond. Ik klemde het in mijn armen om te slapen en ’s nachts legde ik het onder mijn voeten. Maar ja, vergeet niet dat mijn hoofd zich op die hoogte bevindt, een hoofd dat zo mysterieus is dat ik het raadsel ervan nooit heb kunnen doorgronden.

Het bed was niet zo’n gangbaar model van messing: de bodem was van massief hout, met een onderstel dat zo stevig was dat ik er tot mijn plezier met een aanloop bovenop kon springen.

Ik had de gewoonte een enorme hoeveelheid dingen tussen het matras en het houten onderstel te verstoppen: het grootste deel van mijn papieren, mijn kleurige tasje en mijn lievelingsfoto's, die ik van mijn moeder niet aan de muur mocht hangen. In de spleet tussen het bed en de hoek van de muur stond mijn schatkist, waarin ik de cadeautjes bewaarde die ik van Sett Souad had gekregen – boeken, pennen en kleurpotloden. Over die kist en alles wat erin zit, vooral de boeken, de papieren en de bloemen van textiel, zal ik je later ook meer vertellen.

Voor mijn kleren gebruikte ik niet de metalen kast van mijn moeder. Ik stopte ze liever in de houten kist die vlak bij het bed stond, tegen de muur ertegenover.

Eerlijk gezegd had ik niet veel kleren; ik had daarentegen wel veel kleurige pyjama's. Mijn moeder kocht ze op de 'Dievenmarkt', een goedkope markt die gespecialiseerd was in tweedehandskleding. Ik trok ze een paar weken aan om in te slapen en maakte er daarna lappen van om het huis schoon te maken. Ze waren trouwens meestal al behoorlijk versleten wanneer mijn moeder ze meebracht, maar dat stoorde me niet, want ik was dol op de kleuren.

Op die bewuste dag zat ik met mijn moeder in de witte minibus, die bij een van de checkpoints werd tegengehouden. Zoals gewoonlijk zat mijn rechterhand met een koord van nauwelijks twee meter aan de linkerhand van mijn moeder vast.

Ik zat bij het raam, en om me heen leek alles vreemd. Ik was al ongeveer twee jaar niet meer weggeweest uit het straatje waar ik was geboren, en ik was ontzettend in mijn

nopjes, want we zouden bij Sett Souad langsgaan – zij had erop aangedrongen dat mijn moeder me meenam. Die bezoeken waren de hoogtepunten van mijn leven, en ik was nog doller op de reis die aan onze komst daarginds voorafging.

Je kunt je voorstellen, beste lezer, wat voor vreemde geuren zich in de bus konden verspreiden. Om me correct uit te drukken zou ik eigenlijk autobus of touringcar moeten zeggen, maar dat zijn woorden waar ik niet van houd. Ik rook duidelijk lichaamsgeurtjes, want het was de heetste tijd van de zomer en als je de ramen openzette, werd je onmiddellijk overspoeld door een bloedhete luchtstroom. Ik hield mijn ogen strak naar voren gericht.

Het was de tweede keer dat onze bus bij een checkpoint stopte. Twee passagiers stapten uit, een van hen zei dat je er in deze tijden sneller was als je ging lopen. Mijn moeder legde uit dat dit het grootste checkpoint op onze route was, maar dat we nog langs drie andere moesten om in het centrum van Damascus te komen, waar Sett Souad woonde. Haar huis bevond zich dicht bij het plein van de Ster, niet ver van de school, en je kon er onmogelijk komen zonder eerst langs de drie checkpoints in kwestie te gaan.

Nou ja, checkpoints ken je vast wel. Ik had ze nog niet eerder in Damascus gezien, en ik voelde geen enkele behoefte er meer over te weten te komen, ook al hadden de bewoners het over niets anders. Er waren verschillende soorten, afhankelijk van de plek.

Het feit dat mensen fietsen begonnen te gebruiken, deed me plezier. Wij hadden maar één fiets, die mijn

broer altijd nam om naar zijn werk als ober in een van de restaurants in Bab Tuma te gaan; ik moest hem schoonmaken en versieren.

Ik had linten om het stuur gewikkeld, en daarna had ik een plaatje ter grootte van een hand gemaakt, waarop ik vijf voetafdrukken, drie verschillend gekleurde touwen en een blauwe hand had getekend. Daarna had ik het plaatje met plakband aan het stuur bevestigd; ook al was het bedoeld om hem voor ongelukken te behoeden, mijn broer leek zich nauwelijks te bekommeren om de dingetjes die ik maakte, maar zich er trouwens ook niet tegen te verzetten: ze lieten hem gewoon onverschillig.